

Јован Секулић

НОВО ГРОБЉЕ У БЕОГРАДУ СПОМЕНИЧКО НАСЛЕЂЕ – ПРОБЛЕМИ ЗАШТИТЕ

У години обележавања сто година Новог гробља у Београду 1986. приређена је у Конаку кнегиње Љубице изложба »Сто година Новог гробља у Београду 1886–1986«. На изложби је било изложено 27 вајарских дела – бисте, скулптуре, рељефи у бронзи и камену великана југословенске и српске скулптуре: Ивана Мештровића, Ђорђа Јовановића, Петра Палавичинија, Лојзе Долинара, Томе Росандића, Сретена Стојановића, Рудолфа Валдеца, Живојина Лукића, Душана Јовановића-Букина, Александра Зарина, Матије Вуковића, Николе Јанковића, Оскара Бербелје, Небојше Митрића, Ане Бешлић и многих других, 16 предмета примењене уметности – кандила са каријатидама, кандила са жардињерама, детаљи ограде од кованог гвожђа, крстови и друго, а поред тога и 20 оригиналних докумената – књига, регистара умрлих из 1886. године, тапије о закупу породичних гробница из 1910. и 1912. године, књига сахрањених у Костурници бранилаца Београда 1914–1918. из 1931. године, и други архивски материјал, као и 60 фотографија. Све изложене скулптуре и остали предмети били су оригинали, пренети за ову изложбу са Новог гробља у Београду.

Ново гробље је као просторно историјско-меморијална и споменичка целина већ тада било заштићено Законом као културно добро, а Одлуком Скупштине СР Србије 1983. године проглашено за културно добро од великог значаја. Међутим, исте те, 1986. године, када се веровало да ће и изложба поводом стогодишњице гробља допринети још већој афирмацији ове меморијалне и споменичке целине, догодила се прва крађа на гробљу. Украден је портрет, рељеф у бронзи, Александра Костића, рад првог српског вајара Ђорђа Јовановића, минхенског ђака, настао 1909. године.

Са крађама биста, скулптура и рељефа у бронзи и камену наших најзначајнијих и најстаријих вајара наста виће се све до данашњих дана.

Чини ми се, стога, да треба поново подсетити на историју гробља у Београду, на личности које у њему почивају и на уметнике који су на њему оставили своја значајна вајарска остварења.

Прво хришћанско гробље у Београду налазило се иза некадашњег варошког шанца, на простору који данас обухватају горњи делови Бранкове и Космајске улице.¹ На њему се сахрањивало све до краја двадесетих година XIX века, када се ово гробље премешта на Ташмајдан.

Ташмајданско гробље формирано је око старе Маркове цркве педесетих година XIX века. С обзиром да је већ тада било опкољено насељем тражило се ново место за сахрањивање. Наредба о забрани сахрањивања на овом месту донета је 1883, али се са сахрањивањем престало тек 1901. године. Када је Ташмајданско гробље угашено 1927. године, на Ново гробље пренети су гробови познатих људи XIX века, међу којима су били и Ивко Прокић, на чијем гробу се налазио најстарији надгробни споменик на Новом гробљу из 1862. године, Ђура Даничић, Сима Милутиновић-Сарајлија, Ђура Јакшић, Милан Кујунџић-Абердар, Илија Милосављевић-Коларац, Велимир Тодоровић, Владислав Качански, војводе Узун Мирко Апостоловић, Вуле Глигоријевић и др.

Данашње Ново гробље у Београду основано је 1886. године. Његов најстарији део формирао се на простору између садашњег гробљанског главног улаза из Рузвелтове улице и бочног прилаза из Улице Баје Секулића (раније Св. Николе). Седам година након оснивања гробља, 1893. године, подигнута је гробљанска црква Св. Никола по пројекту Светозара Ивачковића, једног од првих

српских школованих архитеката. Иконостас у цркви радио је Стеван Тодоровић, а живопис мајстор Доменико по картонима сликара Петра Раносовића, минхенског ђака.

Одмах после Првог светског рата овом најстаријем језгру Новог гробља придодата су војна, ратничка гробља – аустроугарско, француско, италијанско и британско. Београдска општина саградила је 1931. године Костурницу палим у српско-турским ратовима, од 1876. до 1878. године, а на месту српског војничког гробља подигнута је 1934. године Костурница бранилаца Београда.

После Другог светског рата, Ново гробље је добило још две нове целине, од којих свака представља значајно просторно-урбанистичко и архитектонско остварење. То су Спомен-гробље бораца у окупираном Београду, чији су аутори арх. Богдан Богдановић и арх. Светислав Личина и Гробље заслужних грађана из 1965. године арх. Светислава Личине. Шири комплекс гробља чине још две значајне меморијалне целине: Гробље ослободилаца Београда 1944. и Јеврејско гробље.²

Поред поменутих меморијалних појединачних споменичких објеката и меморијалних целина, у времену између два светска рата настали су мањи меморијално-архитектонски објекти – породичне капеле, костурнице, гробнице заслужних личности из Првог светског рата. Сви они дају одређену специфичност и вредност целом овом меморијалном споменичком комплексу. Арх. Милан Антоновић пројектовао је 1902. године капелу Светог Георгија за породичну гробницу Михаила Јовичића, познатог винарског трговца са Дорћола,³ а архитекта и сликар, професор Александар Дероко, такође је оставио у овом споменичком комплексу своја остварења: надгробни споменик-саркофаг са релефним детаљима на гробници Павла Кичевца, надгробни споменик на гробници Павла Денића, као и капелу породице Барловац коју је радио са арх. Петром Поповићем. Иако је за споменик Војводи Путнику он добио на конкурс прву награду, реализација споменика, из непознатих разлога, поверена је арх. Александру Васићу.⁴

Ново гробље у Београду, несумњиво, представља једну од најзначајнијих меморијално-споменичких целина у Београду и Србији, а има своју вредност и у укупном споменичком наслеђу те врсте у свету. То је отворена књига у којој се налазе највећа имена, великани историје, културе и уметности. Да поменемо само нека од имена државника и политичара ту сахрањених: Илију Гарашанина, Јована Ристића, Лазу Пачуа, Николу Пашића, Јована Авакумовића, Јеврема Грујића; научника: Стојана Новаковића, Јована Цвијића, Јована Скерлића, Милутина Миланковића, Михаила Валтровића, Владана Ђорђевића, Матију Бана; књижевника: Ђуру Јакшића, Радоја

Домановића, Петра Кочића, Лазу Лазаревића, Бору Станковића, Симу Матавуља, Симу Милутиновића-Сарајлију, Светолика Ранковића, Стевана Сремца, Бранислава Нушића, Иву Андрића; ликовних уметника: Ђорђа Крстића, Стевана Тодоровића, Надежду Петровић, Катарину Ивановић, Бету Вукановић, Анастаса Јовановића, Пају Јовановића, Ђорђа-Ђоку Јовановића, Петра Убавкића, Симу Роксандића; музичких уметника: Стевана Мокрањца, Корнелија Станковића, Станислава Биничког, Јосифа Маринковића; драмских уметника: Перу Добриновића, Милку Гргурову, Велу Нигринову, Николу Гошића, Илију Станојевића, Добрицу Милутиновића; архитекте: Николу Добровића, Јована Илкића, Димитрија Лека, Андру Стевановића; војводе: Узун Мирка Апостоловића, Илију Чарапића, Петра Бојовића, Радомира Путника, Живојина Мишића.

На Новом гробљу у Београду оставили су своја дела многи српски и југословенски вајари, од оних најстаријих до генерације која и данас своја значајна остварења подиже у овом специфичном просторном амбијенту. Близу 900 скулптуралних споменика (фигуре у природној величини, бисте или плакете у бронзи и камену, релефи и апстрактне композиције), дела 140 аутора сигурно да представљају изузетну галерију нашег вајарства. Остаје да се утврде аутори за још око 750 скулптура чија су имена на споменицима без потпуних података (М. Пера, Душан, Ивановић) или су потписани само иницијалима. Тиме ће се проширити постојећа листа уметника или повећати опус већ познатих вајара.

И поред тога што су поједини уметници, под притиском жеље и укуса наручилаца, оставили дела неједнаке вредности, чак и у занатском смислу, вредност и значај овог споменичког фонда није само у броју изложених скулптура, нити у именима њених познатих и признатих аутора. Скулптуре одређене намене, а самим тим и у приличној мери лимитиране темом, у овом простору откривају нам и неке особености наших уметника, које су или мање познате или нису карактеристичне за њихову уметничку оријентацију. По томе се овај меморијални споменички амбијент разликује од постојећих музејских збирки и галерија. Један број уметника, с обзиром на велики број изложених радова, можемо да пратимо скоро у укупном временском распону њиховог стваралаштва (Периша Милић са 52 скулптуре, Сретен Стојановић са 21 радом, и др). Друге, што је прилично значајно, можемо да упознамо једино у овом споменичком комплексу и кроз само један вид стваралаштва, било преко ликовне обраде или теме, који иначе нису својствени њиховом уметничком опредељењу. Један број уметника је својим скулптурама представљен једино у овом меморијалном амбијенту (Вука Велимировић, Ђорђе Ораовац, Владета

Пиперски).⁵ Неки значајнији вајари представљени су само са по једним радом: Ана Бешлић, Рудолф Валдец, Пашко Вучетић, Ангелина Гаталица, Олга Јеврић.

Најстаријој генерацији српских вајара, ћака Академије ликовних уметности у Београду припадали су Ђорђе-Ђока Јовановић, Петар Убавкић и Симеон Роксандић.

Стваралачку активност Ђорђа Јовановића пратимо у овом простору са 33 изложена дела настала у временском распону укупног уметничког стваралаштва, од његовог првог рељефа »Деца на гробу Андре Николића« из 1892. године, преко раних радова на гробу Стевана Луковића из 1903. године, »Женске фигуре« на гробу Симе Матавуља из 1910. године, па све до оних нарочито значајних из периода од 1921. до 1937. године – »Мушка глава у рељефу« на гробу Лазара Пачуа из 1921. године,

»Мушко попрсје и симболична женска фигура« на гробници Живојина Мишића, такође из 1921. године, »Мушка глава у рељефу« на гробници Стојана Новаковића из 1928. године.⁶

Симеон Роксандић у Обртној школи у Загребу, заједно са Рудолфом Валдецом, завршава клесарско-вајарски одсек 1892. године, а потом после студија у Минхену, по договору Ђорђа Јовановића, крајем 1899. године прелази у Србију и у Београду остаје до краја живота. У Београду је познат по фигури »Рибар« у водоскоку на Калемегдану и скулптури »Дечак са разбијеним крчагом« на Чукур чесми. На гробљу у Београду налазе се четири његова рада – два попрсја и два рељефа у бронзи. Посебну вредност има »Мушко попрсје« на гробници Ристе Одавића, из 1912. године.

Сл. 1. Српска костурница и споменик рајњницима из српско-турских ратова 1876–1878 и српско-бугарској рати 1885. године

Петар Убавкић, поред Ђорђа Јовановића и Симеона Роксандића, трећи представник реализма у српској скулптури, оставио је у овом меморијалном амбијенту само два своја рада – »Мушко попрсје« у бронзи на гробници Велимира Михаила Теодоровића и декоративну ловорову грану, у искућаном сребру, из 1904–1910. године у капели војводе Радомира Путника.

Највероватније, захваљујући дружењу са Симеоном Роксандићем, још приликом свог првог школовања у Загребу, Рудолф Валдец, хрватски вајар, боравећи у Београду, оставио је, као свој белег, на Новом гробљу високи рељеф симболичне садржине у бронзи, на гробници Јована Томића, академика и професора.

Словеначки вајар Јован Коњарек презентовао је у овом меморијалном амбијенту мушким попрсјем у бронзи, на гробници песника и књижевника Драгутина Илића. Пашко Вучетић, сликар и вајар, минхенски ђак, поставио је на својој гробници скулптуру »Дечак са Чукурчесме« са којом је учествовао на конкурсима поводом обележавања овог догађаја.

Нешто млађа генерација, мада исто тако верна академским принципима, нарочито активна у трећој деценији XX века, представљена је на Новом гробљу радовима Драгомира Арамбашевића, Стаменка Ђурђевића, Илије Коларевића, Марка Брежанина и Вуке Велимировића.

Драгомир Арамбашевић, аутор познате фонтане »Буђење« испред уметничког павиљона »Цвијета Зузорић« на Калемегдану, оставио је у овом споменичко-меморијалном комплексу четири своја рељефа у бронзи, од којих је најранији из 1929. године.

Стаменко Ђурђевић »који ће се«, како је истакла Марија Пушић, историчар уметности, »за разлику од својих старијих колега можда први трудити да у споменичкој пластици монументалност постигне експресивношћу масе«, ⁷ аутор споменика »Трећепозивцу« у Карађорђевој парку, радио је на Новом гробљу у периоду између 1932. и 1938. године три попрсја у камену и бронзи, поред једне Мушке главе у високом рељефу из 1927. године на гробници Марка С. Ђуришића, министра правде (1861–1926).

Илија Коларевић заступљен је са два мушка попрсја, а Марко Брежанин са четири рада, од којих је најпознатији портрет на гробници Чича Илије Станојевића, члана краљевског позоришта и књижевника, рад у бронзи из 1923. године.

Вука Велимировић, једна од првих жена вајара у Србији, која је углавном живела и радила у Паризу, оставила је у овом споменичко-меморијалном комплексу два своја рада – »Мушко попрсје« на гробници Вукчевић, рађено у Паризу 1931. године и »Мушка и женска глава у рељефу«, бронза, на гробници породице Вуке Велимировић.

Међу ауторима скулптуре на Новом гробљу срећу се и највећа имена српске и југословенске скулптуре после Првог светског рата: Иван Мештровић, Лојзе Долинар, Сретен Стојановић, Петар Палавичини, Риста Стијовић, Радета Станковић, Душан Јовановић-Ђукин, Живојин Лукић.

Иван Мештровић презентовао је са четири своја рада: бистама Николе Пашића и Миленка Веснића, портретом у рељефу Саве Косановића и изванредним портретом у камену Милована Миловановића из 1935. године.

Лојзе Долинар, словеначки вајар, аутор неколико јавних споменика у Београду (Ламартину у Карађорђевој парку, »У нови живот« на Црвеном крсту, »Мајка и дете« испред Дечје клинике у Тиршовој улици, »Обнова« испред зграде општине Вождовац), такође је оставио четири своја рада на Новом гробљу у Београду: скулптуру »Руке« у камену, на гробници породице Димитријевић,

Сл. 2. Ђорђе Јовановић, рељеф у бронзи са представом деце на надгробном споменику политичара и књижевника Андре Николића

